

Duplexwoningen

Verleden, Heden, Toekomst?

Yke Zuithoff

Onder begeleiding van: Dr. R. Dettingmeijer

Duplexwoningen
Verleden, Heden, Toekomst?

Thesis ter afsluiting van de Master

Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg

Yke Zuithoff

0115908

december 2006

Onder begeleiding van Dr. R. Dettingmeijer

Voorwoord

Missie volbracht! Met veel genoegen heb ik aan deze thesis gewerkt, die een mooie en interessante afsluiting vormt van mijn studiejaren aan de Universiteit Utrecht. Mijn dank gaat uit naar Dr. R. Dettingmeijer voor zijn enthousiaste begeleiding.

Yke Zuithoff, december 2006

Inleiding

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog werd er in hoog tempo begonnen met de wederopbouw van Nederland. Grote vraag was er naar betaalbare huisvesting, want vele honderden mensen hadden huis en haard verloren. Er werd dan ook snel begonnen met de bouw van huizen om de woningnood te ledigen.

In deze periode van wederopbouw werd er een aantal stedenbouwkundige en volkshuisvestelijke experimenten verwezenlijkt. Een daarvan is de duplexwoning. Deze woningen werden in 1949 ontwikkeld met steun van het Rijk om snel aan de grote vraag van volkshuisvesting te voldoen. De duplexwoningen waren eigenlijk eengezinswoningen die tijdelijk werden opgesplitst in een boven- en benedenwoning of twee etagewoningen. Later zou die opdeling weer ongedaan worden gemaakt. Duplexwoningen waren dan ook niet als noodwoning bedoeld. Het waren huizen die voor tien jaar als duplextype bewoond zouden worden en veertig jaar als normale eengezinswoning. Na de Eerste Wereldoorlog werd er wel gekozen om noodwoningen te bouwen. De kwaliteit van dergelijke woningen liet veel te wensen over en sloop van deze noodwoningen vond niet of pas laat plaats. Daarom werden er na de Tweede Wereldoorlog nieuwe eisen voor woonhuizen opgesteld en werd de bouw van noodwoningen niet meer als wenselijk beschouwd. De duplexwoningen konden grotendeels wel voldoen aan de gestelde eisen voor de kwaliteit van het wonen en zouden volledig voldoen wanneer zij weer geschikt zouden worden gemaakt voor bewoning door één gezin, wanneer de woningnood voorbij zou zijn.

Een andere nieuwe gedachte, die pas na de oorlog tot zijn recht kwam is de wijkgedachte (zie afbeelding 1). Deze gedachte ontstond uit een verlangen naar een hechter gemeenschapsleven. Zeker na de oorlogsjaren was er behoefte aan sociale saamhorigheid en gemeenschapsvorming. Dit als antwoord op de ontwrichting die was ontstaan tijdens de oorlog en als oplossing op de deels ongestructureerde stedelijke groei van de jaren ervoor. Opnieuw was de kwaliteit graadmeter voor de invoering van deze nieuwe vorm van stedenbouwkundige planning. Ook de tuinstadgedachte was naast de wijkgedachte een idee dat aanwezig bleef na de Tweede Wereldoorlog. De tuinstadgedachte was overgekomen uit Engeland waar E. Howard deze gedachte propageerde. Het hield in dat de voordelen van de stad en het platteland gecombineerd zouden worden, wat zich zou uiten in veel groen in de woonwijk, een ruime opzet, maar waar in de wijk toch alle functies bij elkaar te vinden waren.

Ook ontstonden er uniforme wijken volgens strakke patronen. Deze eenvormigheid werd nog versterkt doordat het bouwtempo werd opgevoerd en er gestimuleerd werd om met bouwsystemen te bouwen, wat de uniformiteit in de hand

werkte. Aan de andere kant was deze eenduidigheid in vormen ook een uitdrukking van de verzorgingsstaat met gelijke kansen voor iedereen.

In de afgelopen jaren is er over de naoorlogse bouwperiode veel geschreven, zoals door Marieke Kuipers en haar boek 'Toonbeelden van de Wederopbouw', aangaande de architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland. Maar ook door Noud de Vreeze in zijn proefschrift over de kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland. Daarnaast verscheen recent nog het boek 'De Grote Verbouwing' van Jacqueline Tellinga, naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Nederlands Architectuur instituut (Nai) te Rotterdam over de verandering van naoorlogse woonwijken. Deze boeken behandelen allen het vraagstuk van de woningtekorten en hoe daar mee omgegaan werd, zowel in de praktijk als welke gedachtes er over dit vraagstuk waren. Opvallend daarbij is dat in elk van deze publicaties de duplexwoning, het ontstaan van dit type en wat er op dit moment mee gebeurt, slechts summier behandeld wordt. Deze thesis is een eerste aanzet tot het in beeld brengen van het ontstaan van de duplexwoning, een verkenning waar dergelijke woningen zich bevinden en wat er op dit moment met een aantal wijken gebeurt waarin zich duplexwoningen bevinden. Op dit moment is het van belang om deze naoorlogse woningbouw, met specifiek de duplexwoning, in beeld te brengen, omdat de vijftig jaren grens, die een dubbele betekenis heeft, met rasse schreden nadert, of reeds gepasseerd is. Deze vijftig jaren grens is aan de ene kant door de ontwerpers van de duplexwoning zelf aangehouden als maximaal bewoonbare tijd van deze woningen, aan de andere kant kan een gebouw dat ouder is dan vijftig jaar in aanmerking komen voor de status van monument, met als gevolg dat er niet meer zo gemakkelijk overgegaan kan worden tot sloop. Beide houden in dat de dreiging tot sloop snel naderbij komt of al is gebeurd. Daarbij zou een deel van de geschiedenis van de volkshuisvesting voorgoed verloren gaan.

In deze thesis zal allereerst het ontstaan van de duplexwoning nader belicht worden. Zo zullen de eisen die er aan de naoorlogse woningen werden gesteld behandeld worden en hoe bij de duplexwoning met deze eisen omgegaan werd. Aan de hand van verschillende plattegronden zullen verscheidene oplossingen voor dit type nader bekeken worden. In het tweede deel van de thesis zal aan de hand van de drie grote steden: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag gekeken worden hoe deze duplexwoningen passen in de wederopbouwplannen van deze steden. In deze drie steden kwam na de oorlog grond beschikbaar en zij hebben alle drie na de oorlog gekozen voor de bouw van geheel nieuwe woonwijken. In deze nieuwe gebieden is in meer of mindere mate gebruik gemaakt van de duplexwoning.

Er is gekozen voor deze drie steden omdat zij op dit moment voor de vraag staan wat er met deze naoorlogse wijken, die nu een verslechterende woonkwaliteit hebben, moet gebeuren. Daarbij komt natuurlijk ook de vraag naar voren wat er moet gebeuren met de duplexwoningen in deze wijken. Dit herstructureringsvraagstuk is het grootst in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Daarom zal naast de duplexwoning in verschillende wijken in deze steden ook gekeken worden naar hoe deze steden omgaan met deze problematiek en in hoeverre deze woningen behouden worden, gesloopt en of er gekeken wordt naar de cultuurhistorische waarde en of dat van belang is. Dit om zo een beeld te krijgen van de verschillen in het denken over deze naoorlogse woningbouw en hoe daar nu mee om te gaan.

In het laatste deel van de thesis zal een algemene conclusie getrokken worden en enkele aanbevelingen voor verder onderzoek gedaan worden.

Afbeelding 1: Wijkgedachte. Uitsnede van afbeelding in: Noud de Vreeze, *woningbouw, inspiraties en ambities, kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Almere 1993
 Originale afbeelding uit: W.F. Geyl, *Wij en de wijkgedachte*, 1949

De Menschwaardige huisvesting van het Nederlandsche Volk

Vraag naar goede woningen vraagt om een goede oplossing

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog was er een groot tekort aan woningen in Nederland. Van de 2,1 miljoen woningen die er voor de oorlog bestonden, waren er gedurende de oorlog 86.000 verwoest, waarvan 25.000 in Rotterdam. 43.000 huizen waren zwaar beschadigd en 293.000 waren licht beschadigd¹. De schade was niet alleen door de vele bombardementen veroorzaakt, maar ook door het volledig kaal strippen van huizen om het hout te kunnen gebruiken in de laatste oorlogswinter en door verwaarlozing van met name joodse huizen. Daarnaast werd het woningtekort versterkt door de enorme bevolkingsgroei in de jaren na de oorlog. De babyboom zorgde voor een groei van de bevolking van 8,8 miljoen in 1940, naar ruim 10 miljoen in 1949 en 11 miljoen in 1957 tot 12 miljoen in 1963². Vanwege deze factoren was er een groot tekort aan bewoonbare huizen, en door de oorlog was er ook een groot gebrek aan geld. Een van de prioriteiten van de wederopbouwperiode was dan ook het bouwen van voldoende betaalbare huizen. Het ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting had de taak gekregen om snel aan deze grote vraag van woningen te voldoen. Vanwege de enorme omvang van het project namen zij verschillende organisaties in de arm om hen te adviseren bij het vraagstuk van de volkshuisvesting.

Een van deze adviesorganen was de Studiegroep Woningarchitectuur, de zogenaamde Kerngroep. Deze werd in 1943 opgericht door de Bond van Nederlandse Architecten (B.N.A.) en hield zich bezig met de consequenties van de te verwachten massale volkshuisvestingsproblematiek. Zij onderzochten welke rol de architecten konden hebben bij het oplossen van de woningschaarste, welke invloed een bepaalde mate van normalisatie (serieproductie) zou hebben en zij onderzochten de minimale afmetingen waaraan woningen met een verschillende gezinssamenstelling moesten voldoen³. De Kerngroep bestond onder andere uit ir. W. van Teijen, prof.ir. J.H. van den Broek, ir. C. de Cler, ir. J.A. Kuiper en B. Merkelbach. De Kerngroep kreeg tot taak het adviseren van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting⁴. Zij hebben dan ook al in februari 1946 een nota doen uitgaan waarin zij de eisen die aan de naoorlogse volkshuisvesting gesteld zouden moeten worden aankaarten. Deze nota, "Nota van den Nederlandschen Architecten over den Na-Oologschen Woningbouw", behandelt de algemene voorwaarden waaraan een "goeden woningbouw" moest voldoen. De zin: "De Menschwaardige huisvesting van het Nederlandsche Volk", werd in deze nota voor het eerst gebruikt en is kenmerkend voor de vroeg naoorlogse woningbouw waarin de mens, kwaliteit en

duurzaamheid voorop stonden. Door te kiezen voor duurzaamheid viel het bouwen van echte noodwoningen al snel af. Dit gebeurde wel na de Eerste Wereldoorlog, daar werd veel gebruik gemaakt van noodwoningen die snel te bouwen waren, maar voor slechts korte duur bewoonbaar waren. Dit was niet het ideaal waar na de Tweede Wereldoorlog naar gestreefd werd. Ook werden er in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog huizen gebouwd waarbij de mens en hoe deze zo plezierig mogelijk woont centraal stond en niet zo als in volgende jaren "het wegzetten van woningen"⁵. Dat wil zeggen zoveel mogelijk woningen bouwen en niet meer de aandacht te vestigen op de leefbaarheid. Dit betekende dat in de eerste jaren na de oorlog voor laagbouw werd gekozen en de hoogbouw afgedaan werd als onwenselijk omdat het niet voldeed aan de ideeën die werden nagestreefd voor de bevolking om zo plezierig mogelijk te leven. In de tweede helft van de jaren zestig kwam de hoogbouw pas echt op gang, mede door het nog steeds bestaande woningtekort, de forse stijging van de prijs van bouwgrond en doordat het Rijk de hoogbouw stimuleerde door middel van subsidies⁶.

Ook het woningcongres van 1948 georganiseerd door het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw aangaande "de huidige stand van het vraagstuk der volkshuisvesting"⁷, behandelt deze behoeften en eisen van de naoorlogse woningbouw. Aan dit congres nam zowel de Kerngroep als een afvaardiging van de Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.) deel.

De Overheid heeft na de oorlog veel nadruk gelegd op het weer leefbaar maken van Nederland, dit komt terug in de naoorlogse woningbouw. De adviesorganen die de overheid inschakelde legden hier ook de nadruk op. Dit is terug te zien in de conclusie die de Kerngroep opstelde en die de Overheid overnam en later beschreef in de Voorschriften en Wenken 1951, aangaande de eisen voor de inrichting van een woning. De conclusie was: "een woning en haar directe omgeving moeten zodanig zijn dat al datgene, wat daarin voor een gezonde geestelijke en materiele ontplooiing van het individu, gezin en gemeenschap onmisbaar is, daarbinnen ook geboden kan worden"⁸. Hieruit vloeien voor elke doelgroep bepaalde woonbehoeften voort: voor het individu voldoende gelegenheid, zowel tot geestelijke als lichamelijke activiteit als tot rust en bezinning. Speciaal voor de huisvrouwen mogelijkheid tot het vermijden van onnodig geestdodend huiselijk sleurwerk. Voor het gezin gelegenheid tot intiem en waardig samenzijn, tot wederzijdse vorming en beïnvloeding. Voor de gemeenschap ongezochte gelegenheden tot natuurlijk, vrijwillig contact tussen straat, buurt en wijkgenoten. Gelegenheid tot deelname aan gemeenschappelijk spel, aan verenigings-, cultureel en kerkelijk leven."⁹

Vervolgens werd aan de conclusie die door de Kerngroep werd opgesteld over de belangrijkste behoeften, een aantal eisen gekoppeld. Deze eisen waren voor de Kerngroep erg belangrijk. Het streven was om voor iedereen een huis te bouwen waarin aan die behoeftes voldaan kon worden.

De eisen:

Aan woonkamers en keukens: Voldoende aantrekkelijke ruimten voor samenzijn aan de maaltijden en in vrije uren. Gelegenheid voor studie, lectuur, muziekbeoefening of ontvangst van bezoekers.

Aan slaapkamers: gescheiden slaapgelegenheid voor ouders en voor jongens en meisjes van 10 jaar en ouder. Gelegenheid voor plaatsing van een eigen bed voor elk gezinslid. Kinderslaapkamers, die voor betrokkenen een eigen aantrekkelijk domein kunnen vormen. Voldoende kastruimte.

Aan sanitaire ruimten: aparte w.c., bad- of douche ruimte.

Aan berg- werk- en speelruimten: voldoende gelegenheid op zolders of vlieringen, in schuur of souterrain voor grover huishoudelijk werk, voor spelen en voor knutselarijen, voor berging van meubelen, fietsen enz.

Aan woninguitrusting: gelegenheid voor het direct of op den duur aanbrengen van arbeids- en tijdsbesparende voorzieningen als vaste wastafels, koelkast, badkuip, verwarming van meerdere vertrekken vanuit én punt, warm water, doelmatige was- en drooggelegenheid per woning, blok, of buurt.¹⁰

Ook werden er aan de afmetingen van een huis eisen gesteld, zo zouden de woningen ten minste 260m³ zijn. Ook mocht er geen winstoogmerk zijn, de bouw van woningen was in de eerste plaats een sociaal vraagstuk en geen economisch vraagstuk. De naoorlogse volkshuisvesting was primair volksbelang¹¹.

Deze behoeften en daaruit voortkomende eisen, zoals die opgesteld werden door de Kerngroep nam de Overheid over en werd het speerpunt van het beleid omtrent de naoorlogse woningbouw. Doel van de Overheid was om de kwaliteit van het wonen sterk te bevorderen en aan de hand van deze behoeftes en eisen was dat ook mogelijk.

Helaas konden er aan deze behoeften en eisen niet op tijd worden voldaan. Dit werd veroorzaakt door schaarste aan bouwmaterialen en een onderschat tekort aan woningen. Een andere oorzaak was het politieke beleid. Ook de Overheid had haar invloed op het blijven bestaan van de woningtekorten, namelijk door gebrek aan continuïteit in de politieke leiding was er geen eenduidig beleid. Zo was het minister dr.ir. J.A. Ringers (1885-1965) (zie afbeelding 2) die onder het kabinet Schermerhorn-Drees (1945-1946)

Afbeelding 2:
J.A. Ringers, bron:
fotoarchief Nederlands
Architectuur Instituut

als eerste de naoorlogse bouwnijverheid onder zijn hoede nam. Al in 1940 was hij aangesteld als regeringscommissaris belast met de wederopbouw, totdat hij in 1943 werd geïnterneerd door de Duitsers. In 1945 was hij weer vrij man en werd vervolgens minister in het eerste naoorlogse kabinet. Hij was voor een snelle en efficiënte aanpak en deze kon alleen onder leiding van de overheid uitgevoerd worden, de gemeenten hadden nauwelijks eigen bevoegdheden. Toch kwam tegen deze bureaucratische en centralistische aanpak steeds meer weerstand, maar het duurde nog drie jaar voordat de bevoegdheden weer aan de gemeenten werden overgedragen. Minister dr.mr. J. In 't Veld (1885-1981), minister van 1948 tot 1952, kon veel taken weer overdragen aan de gemeentebesturen, ook omdat veel wederopbouwwerk, buiten de woningbouw, voltooid was. Onder zijn leiding kwam nog wel de Wederopbouwwet en de Wet op de materiële oorlogsschade tot stand. Onder minister ir. H.B.J. Witte(1909-1972), minister van 1952 tot 1959, werd de wederopbouw voltooid verklaard.¹²

Naast dit gebrek aan continuïteit in de politieke leiding wilden de opeenvolgende regeringen deze volksvijand nummer een in een niet al te hoog tempo verslaan. Zo leefde de overtuiging dat door een te snelle en te grote woningproductie de economie ontwricht zou raken en dat er in korte tijd veel van de kostbare landbouwgrond hieraan verloren zou gaan. Ook vonden de verschillende regeringen dat het herstel van de verwoeste infrastructuur een hogere prioriteit had, omdat er anders geen vervoer, handel en industrialisatie plaats zou kunnen vinden¹³.

Door deze oorzaken kon er niet snel genoeg gebouwd worden en de woningproductie bleef achter bij de vraag die er naar was.

Op deze manier ontstonden er situaties die verre van ideaal waren en die niet aan de zo belangrijk geachte behoeften en eisen voldeden: zo woonden er veelal meerdere gezinnen in één eengezinswoning. Deze misstanden waren voor de overheid aanleiding om op zoek te gaan naar een oplossing om toch aan de vereiste behoeftes en eisen te voldoen. Daarom werd er naar een oplossing gezocht om voor iedereen een huis te kunnen bouwen om als één gezin samen te kunnen zijn. En daarnaast om ook in een korter tijdsbestek toch aan de vraag te kunnen voldoen. Zo werd er nagedacht om de eisen die er aan de woningen gesteld werden te verlagen, dit hield in dat er kleinere woningen gebouwd zouden worden. Dit was niet de juiste oplossing vond de Overheid, omdat het gevolg hiervan zou zijn dat deze woningen voor slechts zeer korte duur bewoonbaar zouden zijn en dit was in strijd met de gestelde eisen. Ook zou deze

verkleining van het woningtype er niet voor zorgen dat de snelheid van het bouwen omhoog ging: de materialen- en arbeidsbesparing zouden miniem zijn.

Door het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting, onder leiding van minister dr.mr. J. In 't Veld, werd er een andere mogelijkheid aangeboden om toch tot een snellere voorziening in het woningtekort te komen die toch op termijn aan de eisen voldeed, namelijk het splitsen van eengezinswoningen zodat deze tijdelijk konden worden bewoond door twee gezinnen. Zo ontstonden de gesplitste of duplexwoningen. Dit nieuwe type woning, in samenwerking met de Kerngroep ontstaan, kon wel aan een minimum van de gestelde eisen en behoeften voldoen. Ook waren zij voor langere tijd bewoonbaar, omdat zij nadat de woningschaarste voorbij was weer ongesplitst konden worden gemaakt, waardoor een normaal eengezinshuis ontstond (zie afbeelding 3). Daarnaast was het ook de oplossing om het bouwtempo te kunnen verhogen, er waren immers maar de helft van de woningen nodig om toch meer mensen te kunnen huisvesten. Hoewel deze gesplitste woningen niet ideaal waren konden zij aan zekere minimeisen voldoen. Zo werd de eenheid van de afzonderlijke gezinnen gewaarborgd door afzonderlijke woonruimte en slaapruijnte voor elk gezin, afzonderlijke keuken of kookgelegenheid, een afzonderlijke was- en toiletgedeelte en een afzonderlijke voordeur met toegang tot de woning. Deze noodoplossing was als tijdelijk bedoeld en er werd dan ook een tijdelijke woonvergunning afgegeven. Deze duplexwoningen zorgden ervoor dat er tweemaal zoveel mensen gehuisvest konden worden en het was dan ook het type woningbouw dat een snelle oplossing bood aan het nijpende tekort, zonder de kwaliteit van het wonen blijvend aan te tasten. De duplexwoning, of gesplitste woning was, hoewel verre van ideaal, toch de best mogelijke oplossing om aan de volkshuisvestingsvraag op korte termijn te kunnen voldoen, aldus een ruime meerderheid van de regering en de vakwereld.

¹ A. Blom, p.6. In 'Toonbeelden van de Wederopbouw', M. Kuipers, worden andere aantallen vermeld: 70.000 woningen vernietigd, 38.000 woningen zwaar beschadigd en 424.000 woningen licht beschadigd.

² J. Tellinga, p.36

³ A. Blom, p 25

⁴ Naamsveranderingen van het Ministerie:

1945: Ministerie van Openbare Werken. Enkele maanden daarna Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw

1947: Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting

1956: Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid

1965: Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

1982: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM)

⁵ A. Blom, p. 33

⁶ A. Blom, p. 33

^{7,8,9,10} Bouwkundig Weekblad 1948, nummer 37 *Het Woningcongres 1948 en de Architecten*, p. 301

¹¹ nota naoorlogschen woningbouw, p. 3

^{12,13} H.T. Siraa, p.213-214

"KIJK", ZECT KARELTJE

"DAAR IN DE STRAAT CAAN ZE DUPLEXWONINGEN BOUWEN. WEEET U NIET WAT DAT ZIJN ? WEL, EIGENLIJK ZIJN DAT GEWONE HUIZEN, PRECIES ZOALS DAT HUIS, WAAR IK VROEGER WOONDE"

BENEDEN VOÓR WAS DE HUISKAMER. DAT WAS DE GROOTSTE KAMER IN ONS HUIS

EN WIJ ATEN ACHTER, IN EEN KAMER, DIE WAT KLEINER WAS

BOVEN WAS DE KAMER, WAAR VADER EN MOEDER SLIEPEN

EN IN EEN TWEEDE SLAAPKAMER SLIEPEN IK EN MIJN BROERTJE

BOVEN WAS ER OOK EEN KAMERTJE VOOR TANTE ALS ZE KWAM LOGEREN

EN EEN BADKAMERTJE MET HET GEWOONTE TOILET

ER ZIJN HEEL WAT MENSEN DIE EEN VAN DE NIEUWE HUIZEN KOUDEN KRIJGEN. HEBBEN ER EERSTE EN KINNA ER TEN MINNEER KLIJEN MET ZIJN

VROUW EN ZIJN VIJF KINDEREN. DE ZOUDEN ER NATUURLIJK BROEDTJE IN DASSEN, MAAR NIET IEDEREEN HEEFT VIJF KINDEREN

ZO ZIJN ER BIJVOORBEELD JAAN EN TO, DIE WILLEN ZOANC TROUWEN. MAAR ZE HEBBEN NATUURLIJK GEEN RANS OP ZIJN HEEL HUIS

DIE MIJNHEER EN MEVROUW UIT INDIE MET HUN LIEVE ENKE DOCHTERDE. MI EENWANN

OM ENOMA IEDEREN MI DE KINDEREN GROOT ZIJN EEN RUSTIG HUISJE. ZONDER INKOMING EN VOOR MIJN IS EEN HEEL HUIS GOFAL TE GROOT

OM MAAR NIET TE SPREKEN VAN ONZE SCHOOLAFROUDEN. DIE ZO CRACK ALLEN VRIJ WOKEN. DIE HEEFT INMIDERS GEEN SCHIJN VAN KANS

ZOLANC ER ZO WERK HUITEN ZIJN TULLEN ER VAST, WEL TWEE GETINNEN IN EEN ZON HUIS. INDIEN

MAAR IK HEB GEHOORD DAT SAMENDEN MET EEN KEUREN EN EEN WC. WEL EENS RUIZE CEEFT

WEEET U WAT IK NU CEZIJEN HEB ?

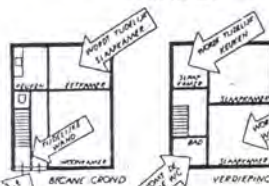
ZE MAKEN VAN HET KLEINE KAMERTJE BOVEN ZOLANC EEN EENVOUDIGE TWEEDE KEUREN

OOK MAKEN ZE ZOLANC TWEE VOORDEUREN. DAN MOET JE NIET TE VERGEESEN MET DE BEL EN DE BRIEFVIBUS. EN IEDEREEN KAN ZELF ZEGGEN HOE LAAT MIJ ZIJN DUTUP OP HET NACHT. SLOOT MIJN DOOR

EN IN HET BADKAMERTJE KOMT NAAST DE DOUCHE ZOLANC EEN TWEEDE WC

DAN CAAN ZE OOK EEN MIJRTJE IN DE VESTIBULE ZETTEN. ZO DAT ACHTER ALSEBEI DE VOORDEUREN EEN PORTALCIE IS. EN ZE HEBT VAN EEN GEWOON MAAS TWEE KLEINERE MAZEN. GEMAKT

ZO'N HUIS NOEMT ONZE MINISTER VAN WEDEROPBOUW EN VOLKSHUISVESTING NU EEN "DUPLEXWONING"

EN ALS IK OVER EEN JAAR OF TIEN GROOT GEWORDEN BEN, DAN ZIJN ER WEER MEER HUIZEN

DAN CAAT EEN VAN DE TWEE GEZINNEN UIT DE DUPLEXWONING WEG

HET TWEEDE KEUPTJE WORDT WEER SLAAPKAMERTJE VOOR TANTE

EN DE TWEEDE BUITENDEUP WERDOOP JE EN MET CAT. KANAK JE DIENT

EN ALS DAN OOK HET MIJRTJE IN DE VESTIBULE WEGGEBROKEN IS, DAN WORDT DE DUPLEXWONING WEER EEN HEEL GEWOON HEEL HUIS EENVOUDIG EIGENLIJK, HE ?

DE GEF

Ontwerp van duplexwoningen

Verscheidene oplossingen

Naar aanleiding van de beslissing tot het bouwen van duplexwoningen heeft de Kerngroep in 1949 een studie gemaakt naar het ontwerp van duplexwoningen. Dit om zo de verschillende mogelijkheden die er waren om woningen te splitsen te ontdekken. Er was niet alleen vraag naar duplexwoningen in de stad, maar eveneens was er in bepaalde landelijke gebieden vraag naar meer tijdelijke woonruimte. Ook hier werd er naar een oplossing gezocht, deze verschilt dan ook van het stedelijke type.

Naast deze studie door de Kerngroep verscheen er in 1949 in het tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw ook een artikel van C. de Cler gewijd aan de ontwikkeling van de duplexwoning.

Beide studies benadrukten de tijdelijkheid van dergelijke woningen. Er werden dan ook huizen ontwikkeld die weer eenvoudig in een eengezinswoning terug konden worden veranderd.

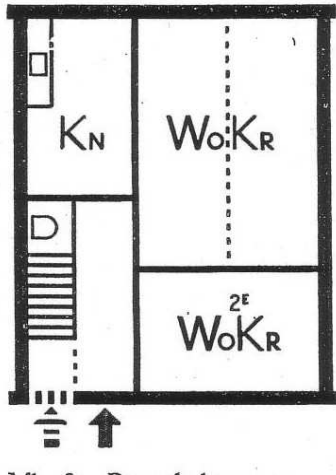
Bij het onderzoek naar de haalbaarheid van de woningen en de meest bruikbare oplossingen kwamen er een vijftal problemen naar voren:

- het verkrijgen van ruimere slaapaccommodatie in de tijdelijke woning op de begane grond
- het voorzien in behoefte aan berging voor de beide tijdelijke woningen
- de goede scheiding van beide ingangen
- het verschaffen van een voldoende grote woonkamer aan de tijdelijke woning op de verdieping
- de bijzondere mogelijkheden van de plattelandsduplexwoning¹

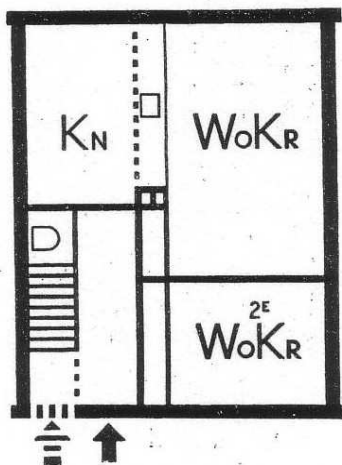
Op de studie die de Kerngroep uitschreef reageerden een vijftigtal architecten, waarvan negen daarvan een uitnodiging hadden ontvangen om deel te nemen aan deze studie. De beoordelingscommissie van de Kerngroep bestond uit:

Ir. W. van Teijen, voorzitter; Ir. C. de Cler; Ir. J. Kuiper; B. Merkelbach.²

Idealiter wilde men in elke woning twee slaapvertrekken. Toch was dit moeilijker te bereiken dan op het eerste gezicht leek. In eerste instantie werd de woonkamer op de begane grond in tweeën gesplitst, zodat er twee kleine, pijpenladen van kamers ontstonden (zie afbeelding 4). Dit was niet de beste oplossing vonden de architecten.

Afbeelding 4: woonkamer in tweeën gesplitst, zodat er twee pijpenladen van kamers ontstaan. Bron: Tijdschrift voor Volkhuysvesting en Stedenbouw 1949

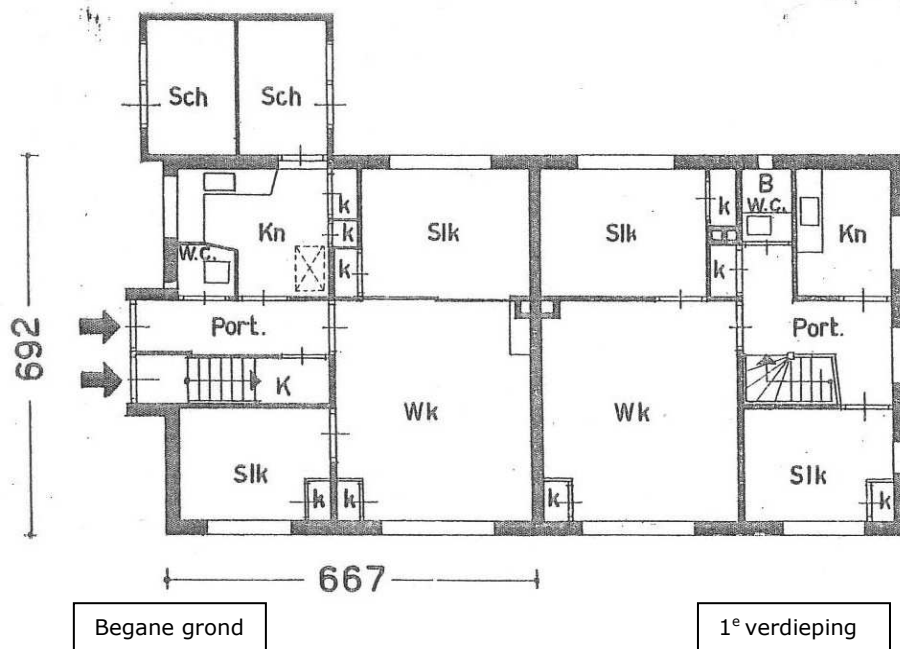
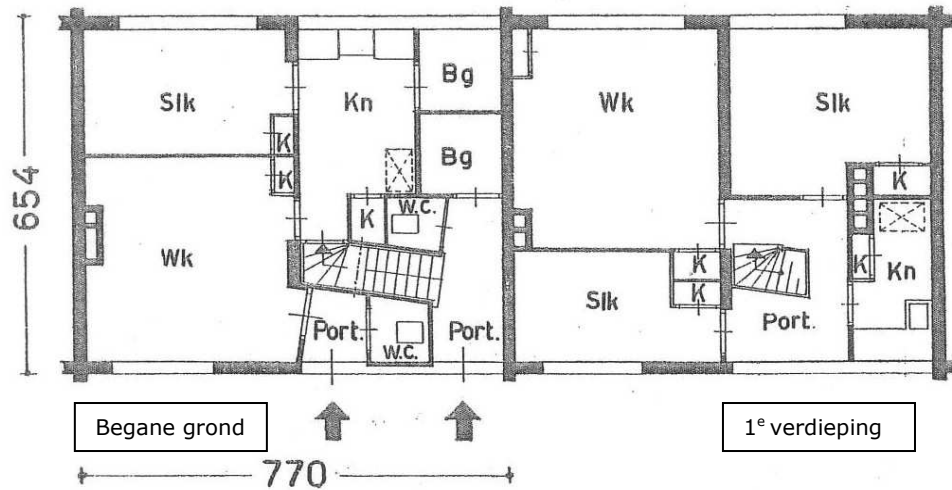

Afbeelding 5: in de keuken staat een verplaatsbare wand zodat er een kooknis en er een afgesloten tweede slaapkamer ontstaan. Bron: Tijdschrift voor Volkhuysvesting en Stedenbouw 1949

Zij kwamen dan ook met verscheidene andere oplossingen: De woonkamer werd als eetkeuken ingericht, dan kon de eigenlijke keuken gebruikt worden als tweede slaapkamer. De andere oplossing die beloond werd met een premie was de behoorlijk ruime eetkeuken tijdelijk te delen in een kooknis en een slaapkamer, zodat de keuken toch enigszins een afgesloten ruimte was³ (zie afbeelding 5).

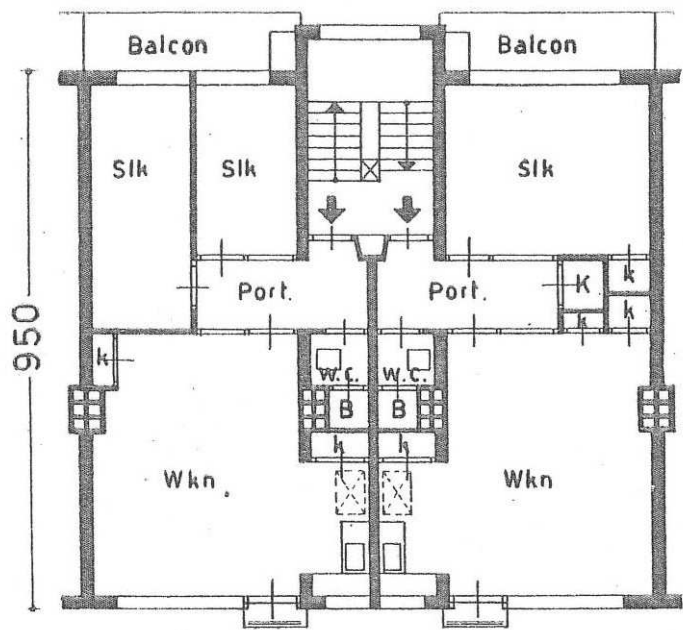
Het probleem van de berging werd ofwel opgelost met een te bouwen kelder die in tweeën werd gedeeld, of het bouwen van een schuur. Ook voor het probleem van de gescheiden ingangen werd een oplossing bedacht, dat was ofwel een van de ingangen naar de achterzijde van het huis verplaatsen, maar dit kon alleen bij landelijke huizen, omdat deze gemakkelijk aan de achterkant waren te bereiken en bij huizen in de stad die in een strokenverkaveling waren gebouwd. Als andere oplossing werd een tijdelijk

gezamenlijk portaal ontworpen met daarin twee afzonderlijke deuren. Hoewel men wel bang was dat het gezamenlijk onderhoud van die ruimte tot wrevel tussen de twee gezinnen zou kunnen leiden⁴ (zie afbeeldingen 6 en 7).

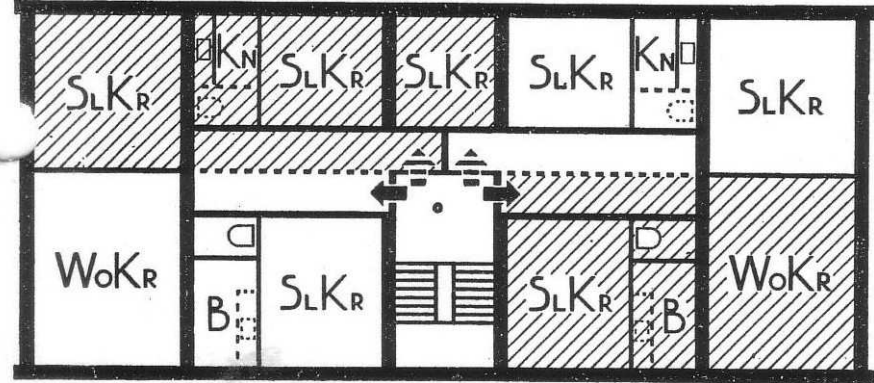

Afbeeldingen 6 en 7: gescheiden ingangen. Bron: Bouwkundig Weekblad 1949 nr 39 Studieontwerpen Duplexwoningen

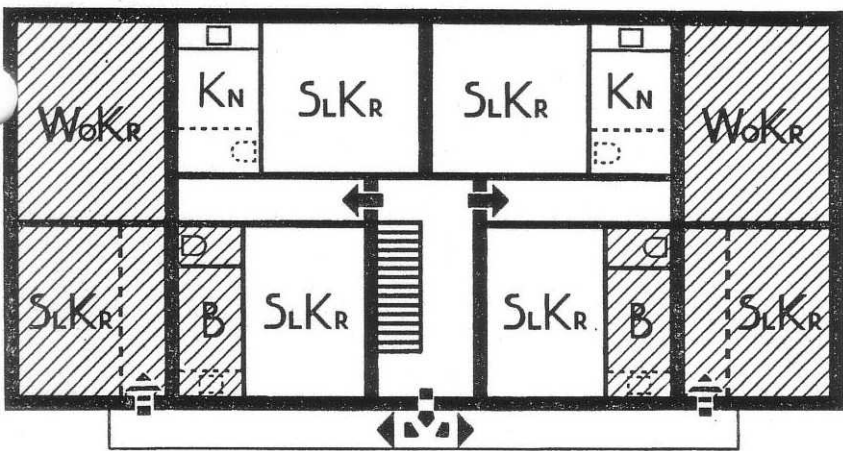
Voor de splitsing van etagewoningen (afbeelding 8) werden weer heel andere oplossingen gemaakt, namelijk het splitsen tot vier tijdelijke woningen die rug aan rug gelegen zijn, zoals in afbeelding 9 te zien is. Afbeelding 10 laat een andere mogelijkheid zien, namelijk het arm-in-arm type.

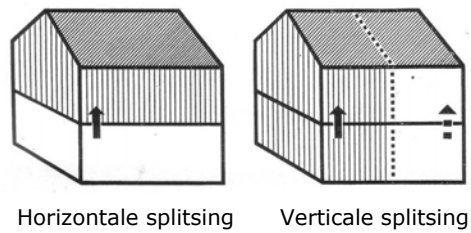
Afbeelding 8: etagewoning. Bron: Bouwkundig Weekblad 1949 nr 39 Studieontwerpen Duplexwoningen

Afbeelding 9: gesplitste etagewoning rug-aan-rug. Bron: Tijdschrift voor Volkhuysvesting en Stedenbouw 1949

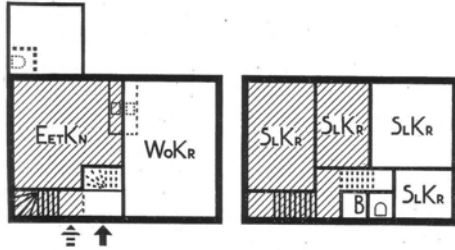

Afbeelding 10: gesplitste etagewoning 'arm-in-arm' type. Bron: Tijdschrift voor Volkhuysvesting en Stedenbouw

Horizontale splitsing

Verticale splitsing

Begane grond
Verticale splitsing

1^e verdieping
Verticale splitsing

Afbeelding 11: Bron: Tijdschrift voor
Volkshuisvesting en Stedenbouw

Als zelfstandig probleem was de duplexwoning op het platteland. Aangezien deze huizen vrijwel geen gebruik maakten van een bovenwoning, vroeg dit type huis om een andere splitsing; geen horizontale splitsing, zoals bij de stadshuizen gebruikelijk was, maar een verticale splitsing, zodat de twee woningen zich niet boven elkaar, maar zich naast elkaar bevinden⁵ (zie afbeelding hiernaast).

Omdat de duplexwoningen als tijdelijke toestand bedoeld waren, werden de architecten sterk gestimuleerd om woningen te ontwerpen die weer eenvoudig tot een eengezinswoning

konden worden verbouwd. Het was de bedoeling dat het overgrote deel van de jaren de woningen door een gezin werden bewoond en slechts voor een kortere periode door meerdere gezinnen. Daarnaast was de duurzaamheid ook een belangrijk aspect. Bewoning als zijnde duplex type was voor slechts tien jaren bedoeld, de duur van de bewoning als eengezinswoning was bedoeld voor de periode van $50-10=40$ jaren⁶. Dit laat ook meteen zien in hoeverre de duurzaamheid van de te bouwen huizen van belang was, er moest ten minste 50 jaar in gewoond kunnen worden.

Duplexwoningen werden in geheel Nederland gebouwd. De bouw van deze woningen werd niet beperkt tot de Randstedelijke gebieden. Zo zijn in Groningen, Friesland, Drenthe en Limburg ook duplexwoningen te vinden. In november 1949 werd door de afdeling voorlichting van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting de volgende lijst met plaatsnamen waar zich duplexwoningen bevinden gepubliceerd.

Duplexwoningen waren gereed of in aanbouw o.a. in de volgende gemeenten⁷:

<u>Groningen</u>	Culemborg	Zaandam
Groningen	Doesburg	
Oude Pekela	Ede	<u>Zuid-Holland</u>
Uithuizen	Elst	Berg Ambacht
Vlagtwede	Gendringen	's Gravenhage
	Groesbeek	Katwijk
<u>Friesland</u>	Haaften	Ridderkerk
Bolsward	Hummel-Keppel	Rotterdam
Heerenveen	Nijkerk	
	Rheden	<u>Zeeland</u>
<u>Drenthe</u>	Wageningen	Axel
Assen	Warnsveld	Duivendijke
Coevorden	Winterswijk	Middelburg
Emmen		Vlissingen
	<u>Utrecht</u>	
<u>Overijssel</u>	Breukelen	<u>Noord-Brabant</u>
Almelo		Boxtel
Diepenveen	<u>Noord-Holland</u>	Goirle
Enschede	Aalsmeer	Dongen
Goor	Alkmaar	Helmond
Gramsbergen	Amsterdam	's Hertogenbosch
Haaksbergen	Assendelft	Klundert
Hengelo	Bergen	Oss
Kampen	Beverwijk	Roosendaal
Losser	Castricum	Tilburg
Oldenzaal	Den Helder	Willemstad
Ommen	Enkhuizen	
Raalte	Haarlemmermeer	<u>Limburg</u>
Steenwijk	Heemskerk	Maasdriel
Zutphen	Hoorn	Roermond
Zwolle	Krommenie	Sittard
	Medemblik	Tegelen
<u>Gelderland</u>	Obdam	
Apeldoorn	Velzen	
Bemmel	Weesp	

De duplexwoning was dus een geheel nieuw idee over de manier waarop het probleem van het woningtekort opgelost zou kunnen worden. In deze naoorlogse wijken werd niet alleen voor duurzaamheid gekozen maar ook waren er nieuwe ideeën over gemeenschapsvorming ontstaan die ook in deze wijken met duplexwoningen naar voren werden gebracht. Zo zijn vele van deze nieuwe wijken gebouwd volgens de wijkgedachte of tuindorp gedachte. Dit idee was in de 19^e eeuw ontstaan in Engeland en gepropageerd door Ebenezer Howard. Zijn idee richtte zich op de combinatie van de voordelen van de stad en het platteland. Een combinatie die bestond uit rust en ruimte samen met werkgelegenheid en sociale en culturele voorzieningen. Dit nieuwe stedenbouwkundige idee vond ook navolging in Nederland en had veel invloed op de bouw van arbeiderswoningen. Daar werden de hoge woonblokken ingeruild voor wijken met veel groen, eigen voorzieningen en hoewel de massaliteit behouden bleef toch een open structuur van de woningen. Zo werd de sociale cohesie bevorderd en was de kwaliteit van wonen sterk verbeterd. De duplexwoning past heel erg goed in deze ideeën over hoe een wijk eruit zou moeten zien en hoe deze zou moeten functioneren. De duplexwoning gaf ruimte om als gezin samen te zijn, zonder de massaliteit van de hoogbouw, op deze manier ontstond een sociale cohesie in de wijk, waar men volgens de wijkgedachte naar op zoek was⁸.

In het kader van de Nota Stedelijke Vernieuwing 1997 staat de transformatie van bestaand stedelijk gebied opnieuw op de politieke agenda. Speerpunt van deze nota was het wegwerken van sociaal-economische en bouwtechnische achterstanden. In het kader hiervan zijn de afgelopen tien jaren veel naoorlogse wijken op de schop gegaan. Veel van deze naoorlogse wijken hadden de magische vijftig jaren grens bereikt en waren inderdaad toe aan vernieuwing. Pas nu komt de vraag aan de orde of deze gebieden niet cultuurhistorisch van belang zijn. Namelijk als periode van vernieuwing op het gebied van architectuur, stedenbouwkundig ontwerp en nieuwe ideeën over gemeenschapsvorming⁹.

In de Randstad en dan met name in de grote steden zoals Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn verschillend naoorlogse wijken onder invloed van deze nota geherstructureerd. In het volgende deel zal een aantal van deze wijken belicht worden, wijken waarin de duplexwoning als nieuwe architecturale vorm de boventoon voert. De geschiedenis van deze wijken zal aan bod komen, maar ook hoe er op dit moment omgegaan wordt met deze vorm van woningbouw en wat de problematiek daaromtrent is.

¹ Bouwkundig Weekblad 1949, nummer 39, p. 422

² Bouwkundig Weekblad 1949, nummer 39, p. 421

^{3,4} Bouwkundig Weekblad 1949, nummer 39, blz 423-424

⁵ Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw 1949, p. 121

⁶ Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw 1949, p 117

⁷ Voorlichting Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting 1949, p.7

⁸ A.Blom, p. 14-15

⁹ Nota Stedelijke vernieuwing 1997

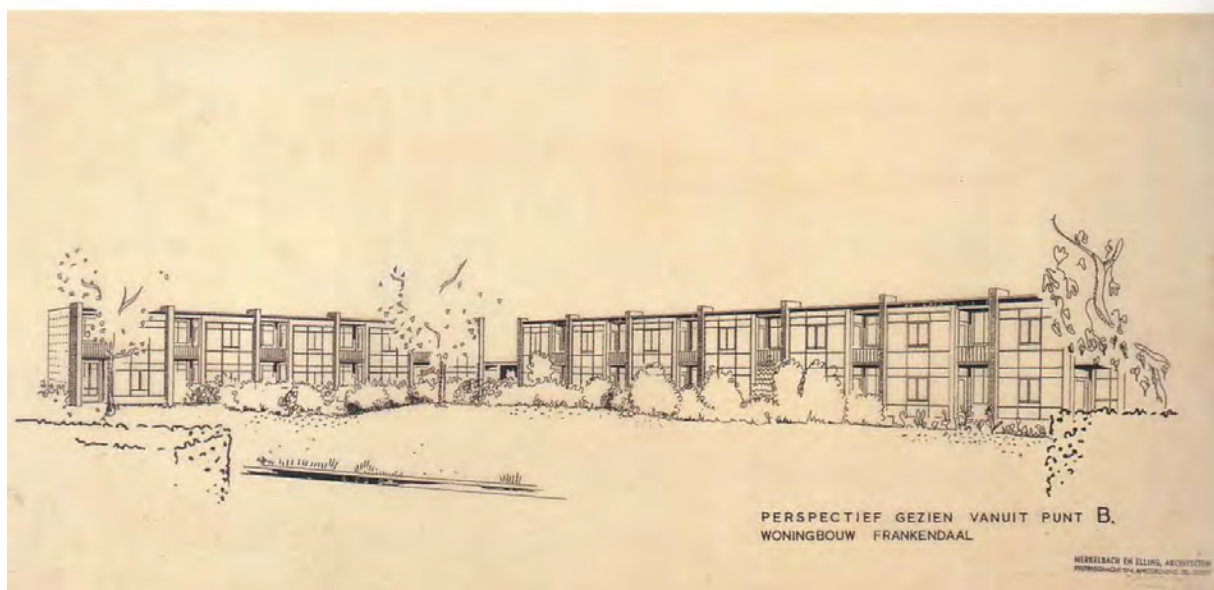
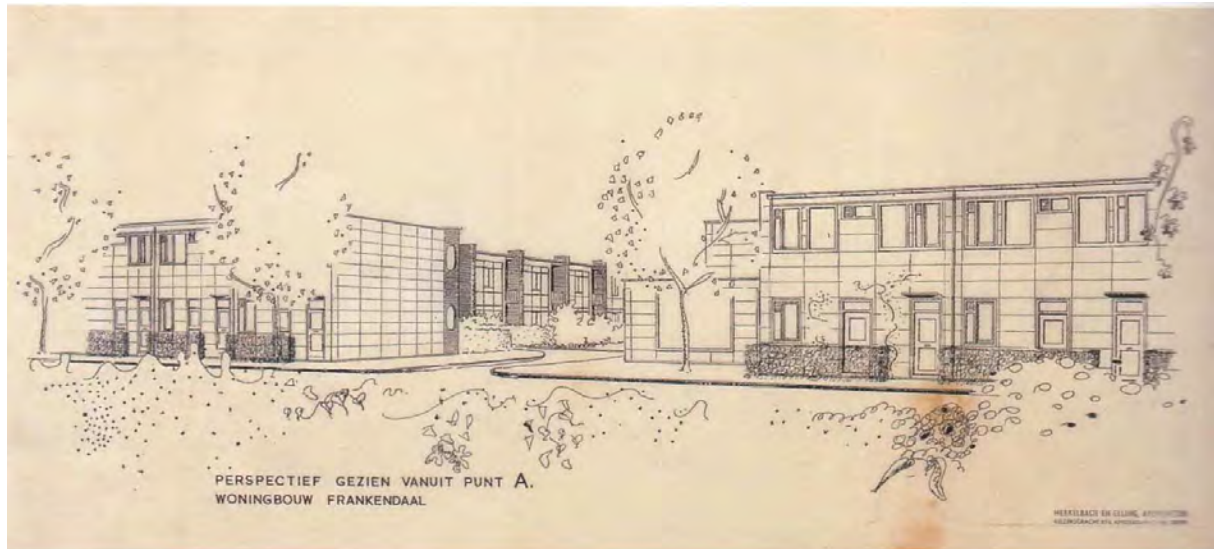
Amsterdam – Stadsdeel Oost / Watergraafsmeer

In Amsterdam was er na de oorlog een woningtekort. Ook hier was de vraag naar nieuwe woningen groot en werd er gekozen om te gaan bouwen met het duplexwoningtype. In Amsterdam werden er in de periode september 1950 tot juli 1954 1685 duplexwoningen gebouwd, deze boden huisvesting aan 3370 gezinnen. Na juli 1954 werd dit bouwtype niet meer toegepast¹. Deze nieuwe woningen bevinden zich verspreid door de stad en een van deze wijken die volgens dit principe is gebouwd is Tuindorp Frankendaal. Hoewel er door de stad heen verscheidene plekken zijn aan te wijzen waar duplexwoningen zijn gebouwd, is er in deze wijk de grootste hoeveelheid van deze woningen te vinden en zal daarom ook behandeld worden.

Gelegen in het stadsdeel Oost/Watergraafsmeer ligt de wijk Tuindorp Frankendaal met als bijnaam Jeruzalem. Het is een van de eerste naoorlogse uitwerkingen van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) dat begin jaren '30 in Amsterdam tot stand kwam. Het AUP was direct gevolg van de grote gebiedsannexatie van 1921 waarbij de oppervlakte van Amsterdam verviervoudigd werd². Toch was er in de stad een chronisch ruimtegebrek en was er sprake van een stedenbouwkundige wanorde. De noodzaak voor een allesomvattend en gedegen plan was dus aanwezig. C. Van Eesteren en Th. K. Van Lohuizen werden benoemd om dit plan te maken en zij wilden van Amsterdam een moderne functionele stad maken. Dit ook volgens de richtlijnen van het C.I.A.M. (Congres Internationaux d'Architecture Moderne) tot vernieuwing van de architectuur, rekening houdend met technische, economische en sociale problemen. C. van Eesteren was van 1930 tot 1947 voorzitter van het C.I.A.M. en onder zijn leiding kwam het Charter van Athene 1933 tot stand. In dit Charter wordt gepleit voor een strenge functionele scheiding van wonen, werken, verkeer en ontspanning. Elk stadsdeel krijgt zijn eigen functie en zal door middel van groenstroken van elkaar gescheiden worden³. Dit is dan ook terug te vinden in zijn ideeën over de uitbreiding van Amsterdam.

Een van de uitwerkingen is dus te vinden in de wijk Jeruzalem. De buurt bestaat uit 762 duplexwoningen van de in totaal 1400 aanwezige woningen. Met ook nog vooroorlogse woningbouw, maar het overgrote deel bestaat uit net na de oorlog gebouwde twee-onder-een-kap woningen, portiekwoningen en duplexwoningen. Deze duplexwoningen zijn ontworpen door gerenommeerde moderne ontwerpers: het architectenbureau Merkelbach en Karsten voor de huizen, Van Eesteren voor het stedenbouwkundig plan, M. Ruys voor de tuinen en A. van Eyck voor de kinderspeelplaatsen⁴. Het bouwsysteem is helder en eenvoudig gedetailleerd, met contrasterende gesloten entreegevels op het

noorden en open tuingevels op het zuiden. Er ontstaat een ritmische werking door de gevels en de schoorstenen. De huizen zijn licht, wit en voorzien van platte daken, wat heeft bijgedragen aan de naam die het in de volksmond draagt: Jeruzalem (zie afbeeldingen 12-17).

Afbeelding 12: perspectief tekeningen woningen Frankendaal. Bron: M. Kuipers, *Toonbeelden van de wederopbouw*, Zwolle 2002

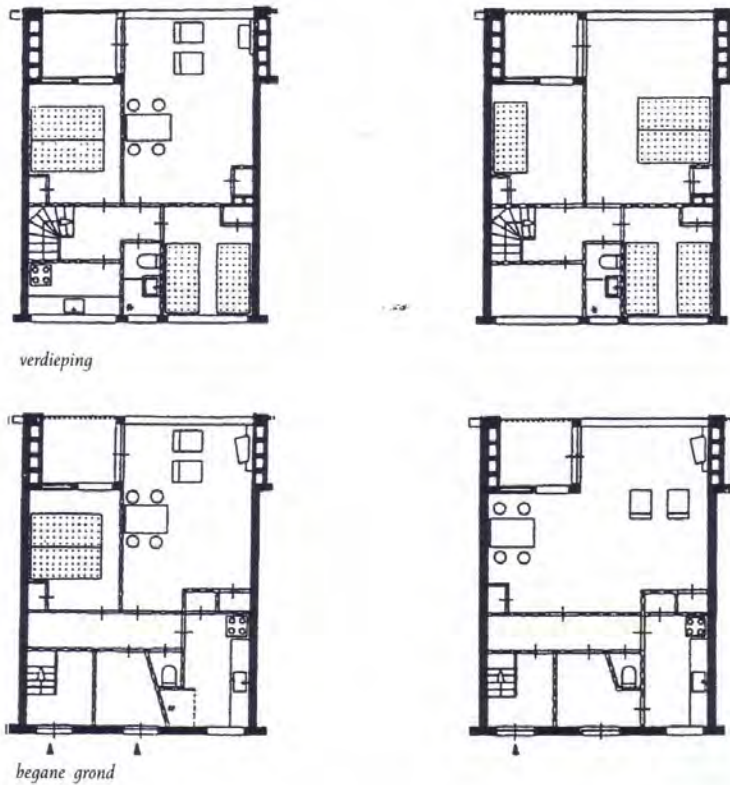

Afbeeldingen 13 en 14: foto's duplexwoningen Frankendaal 1951. Bron: M. Kuipers, *Toonbeelden van de Wederopbouw*, Zwolle 2002

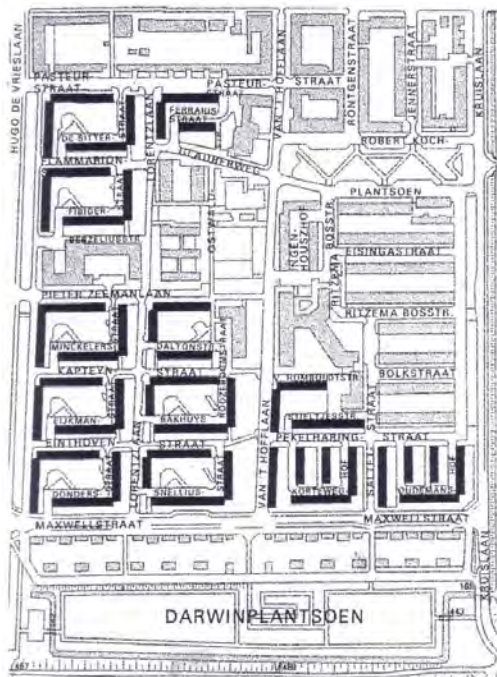

Afbeeldingen 15 en 16: foto's duplexwoningen Frankendaal anno 2002. Bron: M. Kuipers, *Toonbeelden van de Wederopbouw*, Zwolle 2002

Afbeelding 17: plattegronden van de woningen in Frankendaal, links de begane grond en eerste verdieping als duplextype, rechts de begane grond en eerste verdieping ongesplitst. Bron: J. Tellinga, De grote verbouwing, Rotterdam 2004

Ook is het stedenbouwkundig plan het nieuwste op het gebied van stedenbouw. Jeruzalem is aan drie zijden omgeven door groengebieden en ook binnen de wijk zelf speelt het groen een belangrijke rol.⁵ (zie afbeelding 18 hieronder)

Afbeelding 18: stedenbouwkundig ontwerp Frankendaal, in zwart aangegeven de bebouwing, die deels uit L-vormige blokken bestaat, daarbinnen groengebieden. Bron: J. Tellinga, de Grote Verbouwing, Rotterdam 2004

Tuindorp Frankendaal is meer dan een naam alleen. Het tuindorp idee van Ebenezer Howard vond hier navolging. Deze buurt is opgebouwd uit aaneengesloten rijen huizen die zo een samenhangend beeld vormen. Met veel groenvoorzieningen die de nodige ruimte geven. Zo werden de voordelen van de stad en het platteland met elkaar verenigd. Wat het belangrijkste kenmerk is van de tuindorpen.

In de jaren na de oorlog heeft deze wijk zeer goed gefunctioneerd. Zelfs zo goed dat vele mensen in hun duplexwoning zijn blijven wonen. Dit heeft tot gevolg gehad dat er zeer weinig woningen zijn "ontduplext": dat wil zeggen teruggebracht naar het eigenlijke doel: de eengezinswoning. Van de mensen die wel zijn verhuisd uit de duplexwoning zijn er vaak starters of allochtonen voor in de plaats gekomen, omdat de huizenprijzen erg laag zijn. Het merendeel van deze woningen bleef dan ook in tweeën opgesplitst. Bijna 40 procent van de bevolking is ouder dan 60 jaar, slechts 24,5 procent van de huishoudens bestaat uit gezinnen met kinderen en 23 procent van de buurtbevolking is allochtoon.⁶

Tot eind jaren negentig is ruim 70 procent van deze woningen nog nooit aangepakt, zij vormen hierdoor een volkshuisvestelijk probleem. Op dit moment zijn de woningen kwalitatief zo slecht: gehorig, klein, gevoelig voor insluiping, dat zij eigenlijk gesloopt moeten worden. Aan de andere kant roepen zij om hun cultuurhistorisch waarde en bouwhistorische achtergrond om bescherming en behoud⁷.

Toch is de noodzaak om de wijk te verbeteren aanwezig en de woningcorporaties hebben dan ook plannen opgesteld om in samenwerking met de gemeente de benodigde verbeteringen toe te passen. Zo werd in 1997 de structuurschets Watergraafsmeer opgesteld waarbij Jeruzalem aangewezen werd als herstructureringsgebied⁸. Daarbij kwam naar voren dat de buurt geschikt was voor een intensivering van het woonbestand, dit hield in dat de woningen verdicht werden, of dat er gestapelde nieuwbouw kwam. Beide oplossingen kwamen dus neer op sloop van het bestaande woningbestand. Om op deze manier tot een betere leefkwaliteit te komen stuitte op veel verzet. Juist de groene, ruim opgezette wijk was voor velen een belangrijk argument om te blijven wonen in Jeruzalem.

Uit deze vele protesten kwam uiteindelijk de actiegroep "Behoud Jeruzalem" voort. Zij waren van mening dat de noodzaak voor vernieuwing ontbrak. Uiteindelijk zorgde dit verzet ervoor dat de stadsdeelraad de sloop afwees, de woningcorporaties die zo graag wel de sloop wilden waren weer terug bij af.

Om tot een eventueel compromis te komen werd er door de woningcorporaties en gemeente om een Cultuur Historische Effecten Rapportage (CHER) gevraagd. Dit zou kunnen bijdragen aan een zorgvuldige en gedegen afweging over de toekomst van de

buurt. De conclusie van de CHER was dat de cultuurhistorische betekenis van Tuindorp Frankendaal schuilt in het samengaan van een bijzondere stedenbouwkundige ontwikkeling, volkshuisvestelijke en architectonische interessante aspecten. De onderzoekers spreken in de CHER van een mijlpaal in de stedenbouwkunde en volkshuisvesting van de twintigste eeuw. De hovenbouw is nieuw, de systeembouw experimenteel en de duplexwoning is karakteristiek voor de vroeg naoorlogse woonwijk. Het gemeentelijk bureau zal aanbevelen voor een plaatsing op de Rijksmonumentenlijst⁸.

Uiteindelijk is door de woningcorporaties en in overeenstemming met de verzetsgroep "Behoud Jeruzalem" besloten, mede gebaseerd op de CHER, tot het overgaan tot sloop van de helft van de bestaande duplexwoningen. En daarmee dus ook het behoud van de helft van de woningen.

Concluderend kan er gesteld worden dat Tuindorp Frankendaal een bakermat was voor nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen, deze wijk was een van de eerste die de nieuwe duplexwoning in het bouwbestand opnam en als een van de eersten experimenteerden zij met systeembouw.

Jeruzalem was proeftuin voor al deze nieuwe ontstane ideeën na de oorlog. Wat deze wijk bijzonder maakt is dat zij ook nu nog de rol van proeftuin vervult. Opnieuw is Frankendaal een van de eerste wijken die de problematiek van de naoorlogse woningbouw op een gedifferentieerde wijze aanpakt. Deze wijk is ook op dit moment een van de eersten die te maken krijgt met de vraag of deze naoorlogse woningen behouden moeten blijven en al dan niet op een rijksmonumentenlijst geplaatst moeten worden.

¹ Gemeentelijke Woningdienst, 1956, p.1

² gemeente Amsterdam, dienst Ruimtelijke Ordening, *Stadsplan Amsterdam*

³ Het CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne) werd in 1928 door onder andere S. Giedion georganiseerd om richtlijnen op te stellen voor de moderne architectuur, om zo een blok te kunnen vormen tegen de traditionele stromingen. Nederlandse leden waren onder andere Van Eesteren, Stam en Rietveld.

⁴ KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing

⁵ CHER Tuindorp Frankendaal, samenvatting, p 1-3

⁶ Startnotitie gebiedsgerichte aanpak Jeruzalem, p. 3

^{7,8} CHER Tuindorp Frankendaal, samenvatting, p. 1-3

Rotterdam - de Zuidelijke Tuinsteden

De Rotterdamse binnenstad en de gebieden rond de havens en rangeerterreinen waren na de oorlog vrijwel geheel verwoest. Er waren in totaal 25.000 woningen onbewoonbaar verklaard. Een snelle wederopbouw was dan ook noodzakelijk. Dit wederopbouw plan richtte zich met name op herstelwerkzaamheden van de havens, maar ook op het bouwen van nieuwe woonwijken. Dit was een nog grotere prioriteit dan elders om dat in 1946 het Basisplan voor de wederopbouw van het centrum van Rotterdam aangenomen was door de gemeenteraad. In dit plan van stadsarchitect W.G. Witteveen en later verder uitgebreid door van C. van Traa was het wonen in het centrum volledig verbannen¹. Dit ook volgens de CIAM richtlijnen waarbij een scheiding van functies noodzakelijk werd geacht. Er was dus na de oorlog een zeer grote vraag naar nieuwe woongebieden. Nog meer dan in de andere grote steden zijn er in de jaren na de oorlog in Rotterdam nieuwe wijken uit de grond gestampt om de eerste woningnood te ledigen. Het grootste plan daarvan is het in 1949 opgestelde Uitbreidingsplan Linker Maasoever. Hierin werden drie gebieden aangewezen voor de bouw van nieuwe woonwijken: Zuidwijk, Pendrecht, en Lombardijen. Gezamenlijk werden zij de Zuidelijke Tuinsteden van Rotterdam genoemd².(zie afbeelding 19 hieronder)

Afbeelding 19: plannen voor Zuidwijk, bron: A. Bos, *de stad der toekomst, de toekomst der stad*, Rotterdam 1946. Bijlage bij het oorspronkelijke plan van Van Tijen.

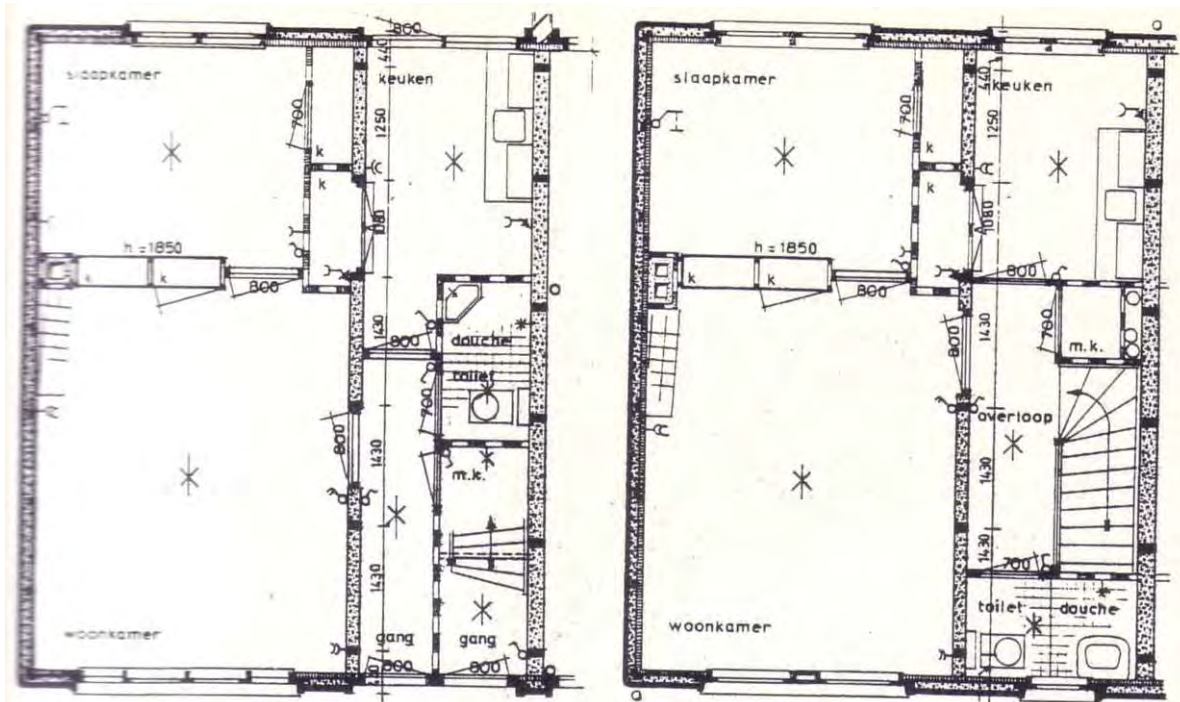

Afbeelding 20:
W. van Teijen. Bron:
fotoarchief Nederlands
Architectuur Instituut

Zuidwijk is ontworpen door architect W. van Tijen (zie afbeelding 20), en bestaat uit acht buurten: De Horsten, De Burgen, De Steinen, De Velden, De Kampen, De Lo's, De Hoeken, De Mare's Rode's. W. van Teijen ontwierp al in 1946 een plan voor het bouwen van deze nieuwe wijk. Dit eerste plan kenmerkt zich door een gevarieerde en ruime opzet. Door de woningnood was dit plan van 1946 niet meer toereikend: er waren meer woningen nodig en zo werden er in dit herziene plan van 1948, mede door deelplannen van G. Rietveld, J. Bakema, R. Romke de Vries en Groosman, de ruimere middenstandswoningen vervangen door etagebouw en duplexwoningen³. Uiteindelijk werden er op deze manier niet de voorziene 4300 woningen gebouwd, maar 7100. De buurt De Horsten die zich in Zuidwijk bevindt heeft als enige buurt nog de basisstructuur zoals die door W. van Teijen was gepland. Er werden in deze buurt 777 duplexwoningen gebouwd en is volgens de tuinstad en wijkgedachte ontworpen. Dit heeft geresulteerd in de bouw van een duidelijk begrensde buurt met geheel eigen voorzieningen (zie afbeelding 21). Zo werd de massaliteit en de sociale verbrokkeling tegen gegaan. De verschillende buurten van Zuidwijk waren uitsluitend bedoeld voor wonen, recreëren en onderwijs. Werken deed men in de stad, de haven of op het industrieterrein.

Afbeelding 21: De Horsten, Rotterdam. De hoge randen sluiten de buurt af, daarbinnen bevinden zich de lage duplexwoningen. Bron: A. Reijndorp, *Een reuze vooruitgang*, Rotterdam 1994

Afbeelding 22: plattegronden van de duplexwoningen de Horsten, ontworpen door W. van Teijen. Links de begane grond, rechts de eerste verdieping. De woningen hadden slechts een slaapkamer. Bron: A. Reijndorp, *Een reuze vooruitgang*, Rotterdam 1994

In de eerste 20 jaar na de oorlog heeft deze wijk zeer goed gefunctioneerd. Maar net als in de meeste andere grote steden ontstonden er problemen ten aanzien van de naoorlogse wijken. Tot aan de jaren tachtig van de vorige eeuw waren de zuidelijke tuinsteden geliefde wijken om te wonen, maar na deze jaren veranderde de samenstelling van de wijk: veel jongeren vertrokken naar andere wijken en de buurt vergrijsde. Veel van de woningen waren nooit ontduplext. De woningen hadden nog steeds een lage huur en werden daardoor populair bij andere bevolkingsgroepen zoals immigranten en mensen uit de lagere inkomensgroepen. Hierdoor verpauperden de wijken en waren zij niet meer geliefd om te wonen⁴. Begin jaren negentig was het dan ook zo ver dat de gemeente ingreep en deze verpauperingsspiraal tegen wilde gaan. Deze wijkaanpak was onderdeel van het project Zuidelijke Tuinsteden.

De buurt De Horsten viel midden in dit herstructureringsproject en was een van de eerste wijken die aan de beurt was om vernieuwd te worden. Vanaf 1992 werd deze wijk aangepakt met als thema's, zoals deze werden opgesteld door de betrokken woningcorporatie STZ Woningbouwcorporatie⁵:

- Herstructurering en upgrading van naoorlogse buurt met een belang voor heel Zuidwijk;
- Toevoegen van duurdere en nieuwe voorraad/productdifferentiatie. Behoud en aantrekken van hogere inkomens;
- Beeldkwaliteitplan met stedenbouwkundige en architectonische randvoorwaarden als (ver)bindende factor;

- Gebiedsgerichte aanpak van zowel bebouwing als buitenruimte;
- Volledige nieuwe aanleg van de buitenruimte inclusief het gemeentelijk deel.

Kenmerkend voor de plannen is het streven naar behoud van het groene en rustige tuinstad karakter en verbetering van de verouderde woningvoorraad. Omdat de bestaande woningvoorraad niet meer aan de hedendaagse eisen voldeed werd besloten tot sloop van het overgrote deel van de woningen. Zo werden ook de bestaande duplexwoningen in de wijk de Horsten gesloopt. Slechts een van deze huizen werd als herinnering gespaard en ook nu wordt deze nog bewoond.

Naar aanleiding van de herstructurering van de naoorlogse wijken die ook nu nog in volle gang is werd er door de gemeente Rotterdam, door de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting opdracht gegeven tot een cultuurhistorische rapportage. Omdat deze wijken een negatief imago hebben werd er in het begin van de herstructureringsjaren weinig rekening gehouden met cultuurhistorische waarde. En werd er al snel overgegaan tot sloop van de originele woningvoorraad, zoals dat ook in de buurt de Horsten heeft plaatsgevonden⁶. Toch begint men nu in te zien dat de verschillende wijken die ontstonden na de oorlog, en die heel erg verschillend zijn qua bebouwing en stedenbouwkundige structuur toch waarde hebben. Een cultuurhistorische waarde die zich kenmerkt door de grote mate van samenhang tussen de architectuur, de stedenbouwkundige structuur en de groenstructuur. Naar aanleiding van deze studie door de gemeente Rotterdam is het boek `Van Pendrecht tot Ommoord` tot stand gekomen. Daarin worden de verschillende naoorlogse wijken en hun cultuurhistorische waarde behandeld en wordt op deze manier een leidraad voor de verdere herstructurering en waardering van de naoorlogse wijk in Rotterdam.

Concluderend kan er gesteld worden dat de Buurt De Horsten een typische naoorlogse wijk was waar werd gebouwd volgens de nieuwe ideeën over stedenbouw en waar de duplexwoningen een prominente plaats kregen. In de jaren na de oorlog heeft deze wijk zeer goed gefunctioneerd en was een geliefde buurt om in te wonen. Met het verstrijken van de jaren werd deze naoorlogse buurt steeds armoediger en dat vroeg om drastische maatregelen. Als een van de eerste naoorlogse buurten van Rotterdam was de Horsten ook als een van de eerste aan de beurt om geherstructureerd te worden. Hierbij werd nog niet veel gekeken naar de cultuurhistorische waarde, maar werd met name de verbetering van de wijk ter hande genomen, dat heeft geresulteerd in sloop van de duplexwoningen, maar met behoud van de stedenbouwkundige structuur en groenstructuur. Er kan gesteld worden dat de Horsten aan een tweede jeugd is begonnen en het wordt langzamerhand weer een wijk die weer geliefd wordt om in te wonen. Ook

het ministerie van VROM is tot de conclusie gekomen dat de manier waarop er met de problemen omgegaan is waardering moet krijgen en het ministerie heeft het herstructureringsproject dan ook uitgeroepen tot "Voorbeeldproject Vormgeving Naoorlogse Herontwikkelingsgebieden."

¹ www.wonen.rotterdam.nl

² KEI Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing

³ Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw, Gemeente Rotterdam

⁴ KEI kennis centrum stedelijke vernieuwing

⁵ STZ Woningbouwcorporatie heet nu Vestia Zuid Rotterdam

⁶ www.belvedere.nu

Den Haag - Den Haag Zuidwest

Evenals in de andere grote steden had Den Haag na de oorlog te kampen met woningnood en armoede. In Den Haag waren met de bombardementen ongeveer 8000 woningen verwoest en in 1947 stonden en meer dan 25.000 woningzoekenden ingeschreven. Naast de babyboom die in 1948 op gang kwam en die voor heel Nederland gold kreeg Den Haag daarnaast ook nog de grote stroom aan repatrianten uit Indonesië te verwerken¹.

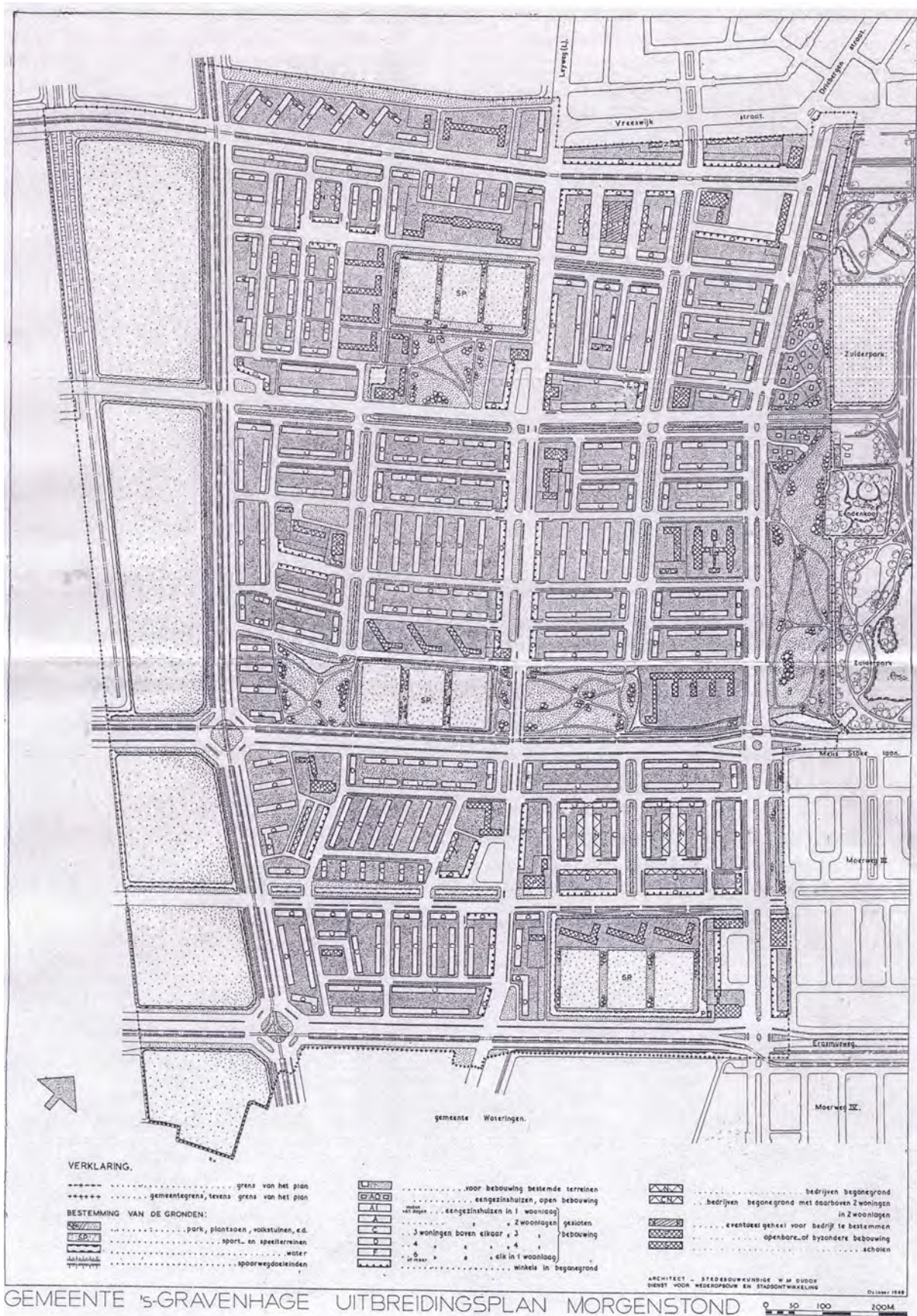
De vraag naar goedkope woningen was dan ook zeer groot. In Den Haag was er nooit eerder op grote schaal gebouwd voor de arbeidende klasse, zo waren er sinds de invoering van de woningwet in 1901 slechts enkele projecten op het gebied van de volkshuisvesting gestart. In steden als Rotterdam en Amsterdam was de arbeidende klasse verhoudingsgewijs altijd al groter geweest en deze steden konden dan ook terugvallen op een traditie in de volkshuisvesting. Den Haag werd na de oorlog voor het eerst geconfronteerd met het op grote schaal bouwen van sociale huisvesting. Er was dan ook geen traditie in het bouwen van dergelijke woningen en wijken, het was een heel nieuw vraagstuk.

Evenals in de andere grote steden nam Den Haag het probleem van de te kleine woningvoorraad op door de bouw van nieuwe woonwijken. In 1949 werd W.M. Dudok aangenomen om deze wederopbouwplannen op te stellen en hij kwam in dat zelfde jaar met een Structuurplan voor het herstel en de vernieuwing van Den Haag².

Hoewel H.P. Berlage zich van 1908 bezig had gehouden met de ontwikkeling en uitbreiding van Den Haag was er veel tegenstand tegen deze plannen en de plannen van W.M. Dudok vormden dan ook een duidelijke breuk met de traditie zoals die door H.P. Berlage was ingezet³. De tegenstand bij de plannen van H.P. Berlage kwam er op neer dat men vond dat er te weinig rekening was gehouden met het ontsluiten van de nieuwe woonwijken en de opzet van de wijken te eentonig was. W.M. Dudok zou hier verandering in brengen, in plaats van alleen naar de woningnood te kijken stelde hij voor om de ruimtelijke ingrepen op elkaar af te stemmen. Zo hield hij bij de indeling rekening met de volgende percentages: 40 procent van de oppervlakte voor woningen, 20 procent voor groen en recreatie, 30 procent voor staten en pleinen en de laatste 10 procent voor openbare gebouwen en scholen⁴. Voor fabrieken en kantoren was evenals in de andere grote steden die streefden naar het bouwen volgens de tuinstad- en wijkgedachte geen plaats.

De stedenbouwkundige plannen van W.M. Dudok besloegen geheel Den Haag. Voor het nijpende woningtekort werd besloten dit in het Zuidwesten van de stad te concentreren en de woningbouw in gemeentelijke handen te houden.

Den Haag Zuidwest werd opgedeeld in vier wijken: Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust en Vredelust. Met 32.000 woningen is dit een van de grootste naoorlogse woonwijken van Nederland⁵. De vier wijken zijn gebouwd volgens de stedenbouwkundige plannen van W.M. Dudok. Ze zijn alle vier volgens de wijk- en tuinstadgedachte gebouwd wat heeft geresulteerd in de ruime opzet en groene lanen. In deze vier wijken is met name etagebouw te vinden. Dat dit een weinig vernieuwende bouw is komt voort uit het feit dat Den Haag niet een vernieuwende stad zoals Rotterdam was en dat zij niet konden teruggrijpen op een traditie in de volkshuisvesting. Den Haag stond niet aan de basis van de nieuwe ideeën over strokenbouw, groenvoorziening en de wijkgedachte. Rotterdam stond aan de wieg van de grote stedenbouwkundige en architecturale vernieuwingen, daar was ook de betrokkenheid van de architecten, de gemeente en het bedrijfsleven vele malen groter dan in Den Haag. Deze nieuwe woonwijken van Den Haag zijn dan ook met meer traditionele woningbouw uitgevoerd en er is weinig gebouwd met de duplexwoning. Verdeeld over de stad en deze vier wijken zijn wel losse duplexwoningen te vinden, maar alleen in de wijk Morgenstond is een heel blokje met duplexwoningen terug te vinden, op afbeelding 23 is het stedenbouwkundig plan voor Morgenstond te zien. Opvallend is daarbij dat deze woningen door W. van Teijen, die voor Rotterdam tijdens en direct na de oorlog de wederopbouwplannen heeft gecoördineerd, zijn gebouwd⁶.

Afbeelding 23: Stedenbouwkundig plan Morgenstond, zoals ontworpen door W. M. Dudok. Nog zonder de invloed die Van Tijen op de latere plannen heeft gehad. Bron: D.Valentijn, *De Wederopbouw, Haagse gids voor architectuur en stedenbouw*, Den Haag 1998

W. van Teijen raakte betrokken bij de wederopbouw van Den Haag doordat de gemeente hem voor de woningbouw van ruim 400 systeemwoningen in de wijk Morgenstond had gevraagd. Hierbij volgt hij de stedenbouwkundige plannen en verkaveling zoals die door W.M. Dudok waren opgesteld. Voor deze etagebouw ontwerpt hij nieuwe gevels en plattegronden. Verder houdt hij zich aan de plannen zoals die door W.M. Dudok zijn opgesteld. Tijdens dit project wordt hij voor nog een buurt in de wijk Morgenstond gevraagd. In dit deel krijgt hij met instemming van de woningdienst wel de mogelijkheid om de verkaveling in eigen handen te nemen. In beide delen van de buurt zijn duplexwoningen te vinden, maar met name in het tweede project van W. van Teijen zijn de duplexwoningen een deel van het ontwerp: W. van Teijen wilde een buurt ontwerpen die door de gemengde bebouwing: hoog en laagbouw, een levendige en vriendelijke woonomgeving tot resultaat had⁷. Hij vond dat het ontwerp dat W.M. Dudok voor deze wijk had gemaakt tot een te grote eenvormigheid leidde. In deze wijk is er dan ook etagebouw te vinden, maar dus ook duplexwoningen, totaal 26 stuks die opvallen door hun zadeldak en dat ze haaks op de hoogbouw staan, zoals te zien is op afbeelding 24 en 25.

Afbeelding 24 en 25: duidelijk is te zien dat de duplexwoningen haaks op de etagebouw staan.

afbeelding 24 bron: T. Idsinga, I. Schilt, *W. van Teijen*, Den Haag 1987

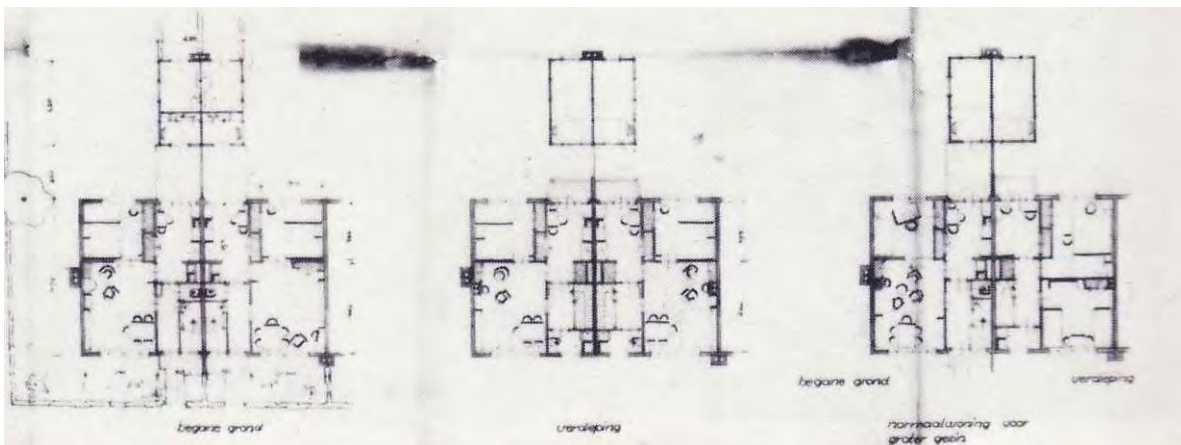
afbeelding 25 bron: C. van Boven, *Gids voor moderne architectuur in Den Haag*, Den Haag 1998

Afbeelding 26: Duplexwoningen Morgenstond. Bron: J. Tellinga, *De grote verbouwing*, Rotterdam 2004

Afbeelding 27: Ontwerptekeningen duplexwoningen door W. van Teijen. Bron: T. Idsinga, I. Schilt, *W. van Teijen*, Den Haag 1987

Afbeelding 28: Plattegronden duplexwoningen Morgenstond. Met schuur voor extra bergruimte. Meest rechter afbeelding is het opgesplitste type, linker twee afbeeldingen zijn de woningen in gesplitste toestand. Bron: T. Idsinga, I. Schilt, *W. van Teijen*, Den Haag 1987

Den Haag Zuidwest en zo ook de wijk Morgenstond heeft tot in de jaren tachtig van de 20ste eeuw goed gefunctioneerd. Maar net als in de andere steden verslechterden de woonomstandigheden na deze jaren. Door de eenzijdige woningvoorraad, de verslechterende economische en sociale situatie en de verminderde leefbaarheid

vertrokken veel mensen uit de wijk. Dit was dan ook reden dat werd overgegaan tot vernieuwing en herstructurering. Zo zijn er tot 2015 plannen om van de wijk weer een aantrekkelijk en gevarieerd stadsdeel te maken, voor alle inkomensgroepen. Tot 2000 bestond de vernieuwing voornamelijk uit losse projecten, maar op dit moment wordt er volgens de 'structuurvisie Den Haag Zuidwest' gewerkt. Dit plan pakt het totale gebied aan, waarvan delen behouden zullen blijven, maar ook delen gesloopt. Zo zijn alle aanwezige duplexwoningen reeds gesloopt.

1 Valentijn.D. p.12

2 Valentijn.D. p. 14

3 Valentijn.D. p.9

4 H. van Bergeijk p. 269

5 KEI Kennis Centrum Stedelijke Vernieuwing

6 T. Idsinga, I. Schilt, p. 345

7 T. Idsinga, I. Schilt, p.345

Conclusie

Na de Tweede Wereldoorlog hadden de drie grootste steden in de Randstad in verschillende mate en op verschillende wijze oorlogsschade opgelopen. Een van de prioriteiten in de periode kort na de oorlog was het bouwen van voldoende betaalbare woningen. De drie grote steden: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag hadden alledrie dezelfde problemen met de bouw van goede, betaalbare woningen die ook nog in grote getale gebouwd zouden moeten worden. Amsterdam en Rotterdam hadden de grootste problemen, Den Haag daarentegen had minder grote huisvestingsproblematiek. Deze steden hadden alle drie extra grond beschikbaar gekregen en kozen alle drie voor de bouw van nieuwe wijken om zo grote gebieden te hebben voor de bouw van huizen. Met de opkomst van de tuinstad- en wijkgedachte was de kwaliteit van de woonomgeving erg belangrijk. Ook de richtlijnen van het CIAM gaan in op het belang van de kwaliteit van het wonen en de woonomgeving. Deze nieuwe wijken kenmerken zich dan ook door het vele groengebruik, de ruime opzet en dat het werken in andere delen van de stad plaatsvond, zodat de buurten alleen gebruikt werden voor wonen, recreëren en onderwijs. Naast deze kwaliteit van de woonomgeving was de kwaliteit van het wonen zelf tenminste zo belangrijk. Zo wilde de overheid wel snel bouwen, maar vond men dat de noodwoningen zoals die na de Eerste Wereldoorlog gebouwd waren niet meer toereikend genoeg. Om toch snel en kwalitatief hoogwaardig te kunnen bouwen werd er door de overheid een aantal eisen opgesteld waaraan woningen zouden moeten voldoen. Als een van de oplossingen kwam vervolgens het duplexwoningtype tot stand, dat (niet alleen) in de toekomst aan de gestelde eisen kon voldoen, maar ook een snellere manier van meerdere gezinnen huisvesten was. De duplexwoning was voor de Tweede Wereldoorlog niet eerder toegepast.

Dit duplexwoningtype werd door heel Nederland gebouwd. In de drie grote steden: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag werd dit type ook gebruikt en daar deden zich extra en voor een deel andere problemen voor. Deze steden hebben de duplexwoning op geheel eigen wijze gebruikt. In Amsterdam is gekozen voor veelvuldig gebruik van dit type, 1685 woningen werden als duplex type gebouwd, er is zelfs een hele buurt met alleen maar dergelijke woningen. In Rotterdam en in Den Haag werden er minder van dergelijke woningen gebouwd, 777 in een buurt in Rotterdam en in Den Haag zelfs maar 26 in een buurt. Ook is er hier niet meer sprake van een wijk met alleen duplexwoningen, maar worden zij gecombineerd met hoogbouw. In de verschillende steden is de duplexwoning echt opgenomen in het stedenbouwkundig plan van de nieuw te bouwen wijken. Bijvoorbeeld in Den Haag waar W. van Tijen de duplexwoning

combineerde met etagewoningen, om zo de eentonigheid van het stedenbouwkundig plan tegen te gaan en er een meer gevarieerde structuur tot stand kwam.

De rol die W. van Teijen heeft gespeeld tijdens deze naoorlogse periode is zeer groot geweest: hij was lid van de Kerngroep die de duplexwoning ontwikkelde en heeft voor Rotterdam, Zuidwijk, de plannen ontworpen, zowel stedenbouwkundig als voor de woningen zelf. Ook was hij betrokken bij de wederopbouwplannen van Den Haag. Een zeer belangrijke rol heeft hij dus in deze periode gehad.

Na een algemene behandeling werd gekozen voor enkele voorbeelden die verder onderzocht werden. Het geeft weer hoe de steden zijn omgegaan met de volkshuisvestingsproblematiek en in hoeverre er gebruik is gemaakt van de duplexwoning als oplossing van dit probleem. In Amsterdam is er veelvuldig gebruik gemaakt van dit type, in Rotterdam al een stuk minder en in Den Haag zijn zeer weinig duplexwoningen opgenomen in het ontwerp van nieuwe woonwijken.

Naast de verschillen in het aantal duplexwoningen in de drie steden is wel overeenkomstig dat de wijken in de jaren na de oorlog allen evengoed hebben gefunctioneerd. Het waren geliefde plekken in de stad om te wonen en te leven. Na de 50 jaren grens die er aan de naoorlogse woningen was gesteld als bewoonbare periode, begon in de drie grote steden ook het verval van deze wijken. In al deze wijken slaat de verpaupering toe, wat er mede toe heeft geleid dat de herstructurering van deze wijken: een nieuwe, of juist versterking van de stedenbouwkundige structuur en de woningbouw, uitgebreid op gang kwam.

Amsterdam, Rotterdam en Den Haag hebben daar niet een eenduidig beleid in gevolgd. Zo heeft Amsterdam mede door inzet van de actiegroep 'Behoud Jeruzalem', er voor gekozen om een deel van de duplexwoningen te behouden en op te knappen zodat deze nu ook nog bewoond worden. Ook dankzij de cultuurhistorische effecten rapportage werd duidelijk dat het behoud van dit type woning tot aanbeveling heeft gestrekt. Rotterdam en Den Haag daarentegen hebben een beleid gevolgd waarin voor de duplexwoning geen plek meer was en is er veelal overgegaan tot sloop van de woningen. In Rotterdam is nog wel een van deze duplexwoningen als showmodel behouden en wordt deze ook nu nog bewoond. In Den Haag, waar toch al zo weinig van deze woningen gebouwd zijn, is men overgegaan tot algehele sloop van al deze woningen. Ook is er in Rotterdam pas na de sloop van de wederopbouw architectuur gekeken naar de historische waarde. Hier was de problematiek zo groot dat sloop als enige oplossing werd gezien om snel tot een verbetering van de wijk te komen.

Als algehele conclusie kan gesteld worden dat de kwaliteit van het wonen en de kwaliteit van de woonomgeving in de jaren na de oorlog zeer belangrijk is geweest. Zo is de wijkgedachte leidraad geweest voor het stedenbouwkundig plan van de nieuwe wijken en de duplexwoningen als kwalitatief goede oplossing voor een snellere oplossing van de woningtekorten. De duplexwoning was onderdeel van het streven naar een hogere kwaliteit van wonen voor alle mensen. In de drie steden: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is dit streven naar kwalitatieve vooruitgang voor iedereen goed terug te vinden in de bouw van de nieuwe woonwijken.

Aanbevelingen voor verder onderzoek.

In deze thesis is slechts de nadruk gelegd op het ontstaan van de duplexwoning en hoe dit type in de drie grote steden in de Randstad gebruikt is. Ook wordt er kort aandacht besteed aan wat er op dit moment met deze naoorlogse wijken en woningen gebeurt. Het strekt tot aanbeveling om onderzoek te doen naar verschillende andere, kleinere steden en of deze ook te maken hebben met dezelfde problematiek als in de grote steden, zoals het slechts sporadisch ontduplexen van woningen en een verarming, in de loop der tijd, van deze wijken. Een ander onderzoek zou zich kunnen richten op de cultuurhistorische waarde van de duplexwoningen, met de vraag of deze op de monumentenlijst geplaatst zouden moeten worden. Dit ook in verband met de vijftig jaren grens die door de Rijksmonumentendienst gehandhaafd wordt als leeftijd voor gebouwen dat zij in aanmerking kunnen komen voor plaatsing op deze lijst.

Deze aanbevelingen zijn gericht op cultuurhistorische waarde van naoorlogse woonwijken en problematiek van deze naoorlogse wijken. Laatste aanbeveling zou voor de toekomst gelden en niet zozeer voor de duplexwoningen die al bestaan, maar heeft betrekking op de manier van het splitsen van woningen, zodat deze geschikt worden voor gescheiden bewoning door twee huishoudens, wat ook in de toekomst mogelijk aantrekkelijk is: op dit moment zijn de huizenprijzen voor starters zo hoog dat zij weinig mogelijkheden hebben om een huis te kopen. Ook zijn er tegenwoordig veel alleenstaanden; zij hebben evenzeer weinig mogelijkheden tot aankoop van een eigen huis. De verkleining van het woonoppervlak door de splitsing is voor een één- of tweepersoons huishouden niet onoverkomelijk. Eventueel zou een duplexwoningtype (natuurlijk gemoderniseerd, en met eigentijdse eisen) als tijdelijke oplossing voor een daling van de prijzen en daardoor de mogelijkheid tot aankoop van een woning door starters en alleenstaanden onderzocht kunnen worden.

Bibliografie

Boeken

Agricola. E., *Den Haag Zuidwest, een naoorlogs stadsdeel in verandering*, Den Haag 2002.

Boer de. N.A. *Woonwijken, Nederlandse Stedebouw 1945-1985*, Rotterdam 1987

Bos. A, *De Stad der Toekomst, de Toekomst der Stad, een stedenbouwkundige en sociaal culturele studie over de groeiende stadsgemeenschap*, Rotterdam 1946.

Bosma. J.E.,Wagenaar. C., *Een geruisloze doorbraak, de geschiedenis van de architectuur en stedebouw tijdens de wederopbouw en bezetting van Nederland*, Rotterdam 1995.

Boven van. C., *Gids voor de moderne architectuur in Den Haag*, Den Haag 1998.

Bus. A.G., *Duurzame vernieuwing in Naoorlogse wijken*, Groningen 2001.

Boeyen. M, G. van Voorthuizen, *Na-oorlogse woningbouw, Bevolkingsontwikkeling en Verhuurbaarheid*, Overschie 1987.

Bergeyk van. H., *Willem Marinus Dudok, Architect – Stedenbouwkundige 1884-1974*, Naarden 1994.

Bergvelt. D., *Veertig jaar later, Vernieuwing van de wederopbouwwijken*, Amsterdam 2004.

Hage. K., *Van Pendrecht tot Ommoord*, Rotterdam 2005

Hellinga. H. e.a., *Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam 50 jaar*, Amsterdam 1985.

Idsinga. T., J. Schilt, *Architect W. van Teijen, 1894-1974 'Ik ben een rationalist, maar er is meer op de wereld'*, Den Haag 1987.

Kuipers. M. onder redactie van, *Toonbeelden van de wederopbouw, architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002

Meyel van. L., *De na-oorlogse wijk in historische perspectief, de praktijk*, Den Haag 2001.

Mieras. J.P., *Na-oorlogse Bouwkunst in Nederland*, Antwerpen 1954.

Mulder. S., J. Schilt, *Jonge Architecten in de Wederopbouw 1940-1960*, Wageningen 1993.

Reijndorp. A., H. van der Ven red., *Een reuze vooruitgang, utopie en praktijk in de Zuidelijke Tuinsteden van Rotterdam*, Rotterdam 1994.

Siraa. H.T., *Een miljoen nieuwe woningen, de rol van de Rijksoverheid bij wederopbouw, volkshuisvesting, bouwnijverheid en ruimtelijke ordening*, Den Haag 1989

Smit. F., *De droom van Howard, verleden en toekomst van de tuindorpen*, Amsterdam 1990.

Tellinga. J., *De grote Verbouwing, verandering van naoorlogse wijken*, Rotterdam 2004.

Valentijn. D., *De Wederopbouw, Haagse gids voor architectuur en Stedenbouw*, Den Haag 1998.

Vreeze de. N., *Woningbouw, Inspiratie en Ambities, kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Almere 1993.

Wallinga. M., *Over de Horsten gesproken...*, Rotterdam 1994.

Tijdschriftartikelen, nota's en overheids- en gemeentelijke stukken

Afdeling Voorlichting Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting, *Doelmatig gebruik van bouwvolumen*, Den Haag 1949

Blom.A., B. Jansen, M. van der Heide, *Typologie van de vroeg naoorlogse woonwijken*.

Bouwkundig Weekblad 1948,nr.37 p. 299-324, *het woningcongres 1948 en de architecten*

Bouwkundig Weekblad 1949, nr., 39, p. 421-434, *Studieontwerpen Duplexwoningen*

Bureau monumenten en archeologie Amsterdam,V. van Rossum, J. Schilt, *CHER Tuindorp Frankendaal*, 2002

Gemeente Amsterdam, *Startnotitie Gebiedsgerichte aanpak Jeruzalem*, 2001

Gemeente Amsterdam, *Kadernota voor de welstandsbeoordeling in Amsterdam*, Amsterdam 2004

Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam, *Algemeen overzicht omtrent de duplexwoningen te Amsterdam en de bewoners daarvan*, 1956

Jansen, B., J. Ruitenbeek, H. van Bommel, *Zuidwijk, Cultuurhistorische analyse en beschrijving (1941-1965)*, Rotterdam 2004

Lofvers. W., I. Nio, *Transformatie perspectieven voor naoorlogse wijken in de Rotterdamse Regio*

Ministerie van Wederopbouw en Openbare Werken, *Voorschriften en Wenken voor het ontwerpen van woningen*, 1951

Ministerie van Wederopbouw en volkshuisvesting, *de wederopbouw en de volkshuisvesting 1945-1950*

Ministerie van VROM, *Nota Stedelijke Vernieuwing*, 1997

Ouwehand. A., S. Davis, *Evaluatieonderzoek naar de effecten van de wijkaanpak van naoorlogse wijken in de jaren negentig*, Delft 2004

Studiegroep Woningarchitectuur, *Nota van den Nederlandschen architecten over den naoorlogischen woningbouw*, 1946

Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw 1949, nr 4, p. 115-123 *Ontwikkeling van het duplexwoningtype*, C. de Cler

Internetbronnen

www.baasopzuid.nl. Over herstructurering Rotterdam Zuid, Bewonersorganisatie. (2006)

www.bds.rotterdam.nl. Bestuurlijk Documentair Systeem Rotterdam.(2006)

www.belvedere.nu. Omgang met cultureel erfgoed: behoud door ontwikkeling.(2006)

www.denhaag.nl. gemeente Den Haag en het gemeentearchief.(2006)

www.erabouw.nl. Onderneming in projectontwikkeling en bouw.(2006)

www.kei-centrum.nl. KEI: Kenniscentrum voor Stedelijke Vernieuwing.(2006)

www.monumenten.nl. Restauratie naoorlogse architectuur.(2006)

www.racm.nl. Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten, over het project wederopbouw.(2006)

www.watergraafsmeer.net. Bewonersvereniging Watergraafsmeer in Amsterdam.(2006)

www.wonen.rotterdam.nl. Wijken in Rotterdam.(2006)

<http://4baan.dietyburry.nl>. Martin Molenaar bij STZ woningbouwcorporatie Rotterdam. (31-12-2006)